

Jordan Klimek

W kierunku wartości postmaterialistycznych : komunikat z badań nad systemami aksjonormatywnymi młodzieży akademickiej w epoce późnej nowoczesności

Edukacja Humanistyczna nr 2 (25), 115-121

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jordan Klimek
Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP
Szczecin

W KIERUNKU WARTOŚCI POSTMATERIALISTYCZNYCH

KOMUNIKAT Z BADAŃ NAD SYSTEMAMI AKSJO-NORMATYWNYMI
MŁODZIEŻY AKADEMICKIEJ W EPOCE PÓŻNEJ NOWOCZESNOŚCI

Wprowadzenie

Zasadność podejmowania kolejnych badań z zakresu systemów aksjo-normatywnych, w kontekście licznych opracowań na ten temat, wydaje się być tylko pozornie wątpliwa. Ich wnioski stanowią bowiem nie tylko istotną wartość egzegetyczną wielu postaw, zachowań i zjawisk w obrębie określonej zbiorowości stanowiącej podmiot badań, lecz także komparatystyczną w zakresie ich przedmiotu względem innych zbiorowości. Ponadto systematyczność dokonywania tego typu analiz w ramach danej zbiorowości umożliwia zaobserwowanie dynamiki obowiązujących w jej kulturze systemów wartości¹, to jest rozmaitych zmian i tendencji.

Podejmując problematykę wartości, należy zwrócić szczególną uwagę na jej złożoność i wieloznaczność. Pojęcie to ma bowiem charakter interdyscyplinarny, czego dowodem są liczne definicje sformułowane w literaturze polskiej i zagranicznej, będące wynikiem zainteresowań badawczych takich dyscyplin naukowych, jak: filozofia, socjologia, antropologia kulturowa i psychologia².

Istotę analizy systemów aksjo-normatywnych stanowi jednak – jak słusznie twierdzi Aleksandra Jasińska-Kania – kontekst nakładających się i współoddziałujących na siebie procesów o różnym zasięgu terytorialnym i czasowym, to jest globalne procesy modernizacyjne i przemiany cywilizacyjne, kulturowe zróżnicowania europejskie i podziały religijne oraz przekształcenia rewolucyjne, polityczne i ustrojowe³. Największym jednak zasięgiem terytorialnym objęte są procesy modernizacji refleksyjnej, które w ujęciu

¹ W niniejszych rozważaniach system wartości jest rozumiany jako wartości uznane przez daną grupę społeczną, pomiędzy którymi zachodzą liczne relacje, tworzące zbiór o charakterze otwartym. Por. M. Miszał, *Elementy systemu wartości współczesnego społeczeństwa polskiego*, Warszawa 1990, s. 17.

² Zob. J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 97–98; W.I. Thomas, F. Znaniecki, *Chłop polski w Europie i Ameryce*, Warszawa 1976, s. 54; Z. Kwieciński, *Młodość wobec wartości i norm życia społecznego*, Toruń 1987, s. 14; J. Sztumski, *Spółeczeństwo i wartości*, Katowice 1992, s. 13–14; M. Ziółkowski, *Wartości*, w: *Encyklopedia socjologii*, Warszawa 2002, t. 4, s. 289–291 lub K. Young, *Sociology: a study of society and culture*, New York 1949, s. 274; T. Parsons, *The social system*, Glencoe 1951, s. 12; D.J. Bem, *Beliefs, attitudes and human affairs*, California 1970, s. 21; M. Rokeach, *Beliefs, attitudes and values. A theory of organization and change*, San Francisco, Washington, London 1972, s. 124 i in.

³ Por. A. Jasińska-Kania, *Wartości i normy moralne a procesy przemian w Polsce i w Europie*, w: *Wartości, postawy i więzi moralne w zmieniającym się społeczeństwie*, red. J. Mariański, L. Smyczek, Kraków 2008, s. 16.

Anthony'ego Giddensa przejawiają się w rozwoju wiedzy naukowej, powszechnej edukacji, rosnącym wpływie środków masowego przekazu czy swobodzie komunikowania się i wymiany informacji. Ich konsekwencją jest systematyczna rewizja większej części społecznej aktywności i materialnego stosunku do przyrody ze względu na nowo zdobyte wiadomości bądź też nabytą wiedzę⁴, co prowadzi do psychicznej reorganizacji jednostek, która przyjmuje w kulturach tradycyjnych postać rytuałów przejścia. Wspomniane zmiany tożsamościowe w warunkach późnej nowoczesności wymagają odkrywania i konstruowania w ramach procesu refleksyjnego, w którym przemiana osobista przeplata się ze społeczną⁵. Zatem globalny charakter procesów modernizacji refleksyjnej i związane z nimi efekty dynamiki systemów aksjo-normatywnych w epoce późnej nowoczesności podlegają internalizacji przez lokalne zbiorowości.

Zgodnie z koncepcją Ronalda Ingleharta, wraz z nastaniem epoki późnej nowoczesności i wiążących się z nią procesów modernizacji refleksyjnej, następuje przejście od wartości materialistycznych, związanych z potrzebami bezpieczeństwa (fizycznego, ekonomicznego itp.), do wartości postmaterialistycznych, związanych z potrzebami afiliacji, uznania i afirmacji. W swoich analizach zwrócił on uwagę na fakt, iż w społeczeństwach, w których od dłuższego czasu utrzymywany jest rozwój gospodarczy, wysoki poziom życia (w znaczeniu materialnym) uznawany jest za pewnik, coraz większe znaczenie przypisuje się zaś wartościom świeckim i związanym z rozwojem własnej osoby. Szczególnie istotnego znaczenia wartości postmaterialistyczne nabierają wśród ludzi młodych, którzy w odróżnieniu od starszych pokoleń zostali ukształtowani na bazie innych doświadczeń⁶. Zaobserwowany trend wydaje się być nieodwracalny, jednak w przypadku pojawienia się długotrwałego kryzysu ekonomicznego istnieje możliwość odwrócenia dotychczasowych efektów modernizacji, co w rezultacie oznacza ponowny wzrost znaczenia wartości materialistycznych⁷.

Opis metodologicznych podstaw analizy

Z uwagi na wspomnianą wcześniej złożoność i wieloznaczność definicyjną poruszanych w niniejszym tekście zagadnień, a także w celu zapewnienia trafności prezentowanego badania⁸, podczas prac konceptualizacyjnych wykorzystano definicję pojęcia „wartość” sformułowaną przez Stanisława Ossowskiego. Założył on rozróżnienie na wartości dodatnie i wartości ujemne. Ten dychotomiczny podział wynika z faktu, iż pozostają one w pewnym stosunku przyczynowym do pragnień, które jednostka uznaje za atrakcyjne bądź repulsyjne. W świadomości jednostki funkcjonują także dwie odrębne kategorie wartości: 1) odczuwane – przedmioty istotnie atrakcyjne dla jednostki i 2) uznawane – przedmioty, w stosunku do których jednostka żywi przekonanie, że mają one jakąś wartość obiektywną. Skala wartości odczuwanych w przeciwieństwie do wartości uznawanych charakteryzuje się większą skłonnością do zmian, przez co

⁴ Por. A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2007, s. 29.

⁵ Por. tamże, s. 47.

⁶ Zob. R. Inglehart, *Globalization and postmodern values*, „The Washington Quarterly” 2000, no. 23 (1), s. 215–225.

⁷ Zob. W.E. Baker, R. Inglehart, *Modernization, cultural change and the persistence of traditional values*, „American Sociological Review” 2000, no. 65, s. 49.

⁸ Badanie sondażowe zrealizowano w ramach seminarium magisterskiego pod kierunkiem Jana Nikołajewa na próbie 265 studentów uczelni wyższych (5 państwowych i jednej prywatnej) w Szczecinie.

ma ona mniejszy wpływ na zachowania jednostki⁹. Wybór definicji podyktowany był przede wszystkim możliwością uzyskania trafności treściowej – co było możliwe nawet w sytuacji zainteresowania tylko i wyłącznie jedną kategorią wartości (wartościami o charakterze dodatnim). Ponadto wykorzystanie tej definicji pozwoliło na segregację wartości (poprzez nadawanie rang) ze względu na stopień ważności, co stanowiło istotny element analizy i ustalania związków przyczynowo-skutkowych.

Celem głównym badania opisowo-wyjaśniającego było ustalenie aktualnego systemu wartości szczecińskiej młodzieży akademickiej. Z uwagi na jego charakter zdecydowano się na wykorzystanie badania sondażowego, które pozwala na zebranie oryginalnych danych w celu opisanie populacji zbyt dużej do bezpośredniej obserwacji, za podstawową technikę badawczą uznano zaś kwestionariusz ankiety do samodzielnego wypełnienia przez respondenta. Populację stanowili studenci uczący się w systemie studiów dziennych we wszystkich szkołach wyższych w Szczecinie. Ze względu na skalę badania oraz jego koszty zdecydowano się na dobór próby wielostopniowy, grupowy (proporcjonalny), który – na podstawie następujących parametrów: P (oszacowana proporcja w populacji) = 50%; e (dopuszczalny błąd) = 6%; N (wielkość populacji) = 37 070¹⁰; Z (wartość wynikająca z przyjętego poziomu ufności, tj. 95%) = 1,96 – określił jej minimalną liczebności na poziomie 264 pomiaru.

Zastosowane techniki gromadzenia danych umożliwiły pozyskanie informacji o systemach wartości szczecińskiej młodzieży akademickiej w pierwszej kolejności na zasadzie dobrowolnej deklaracji (samoidentyfikacji) respondentów, co oznacza samodzielność w określaniu uznawanych wartości, a następnie ich segregowanie ze względu na stopień ważności. W opinii autora obiektywność tego rodzaju pytań polega na braku „uprzedzenia” respondentów o spektrum możliwości wyboru, przez co ich wskazania skupione są na pierwszych skojarzeniach, mają spontaniczny charakter. Kolejny sposób zakładał nadawanie przez respondentów rang poszczególnym wartościom wyselekcjonowanym przez autora niniejszego tekstu, których zadaniem było weryfikowanie pierwotnych wskazań.

Tradycjonalizm i postmaterializm – w kierunku polaryzacji systemu aksjo-normatywnego szczecińskiej młodzieży akademickiej

Deklarowane wartości uznawane wśród badanej zbiorowości, które zostały zaprezentowane w tabeli 1, w znacznej mierze odzwierciedlają model tradycjonalistyczny, charakteryzujący populację współczesnej Polski. Obserwowany w ostatnich latach zwrot naszego społeczeństwa ku wartościom postmaterialistycznym także znajduje potwierdzenie wśród osób uczestniczących w prezentowanym badaniu.

W hierarchii wartości uznawanych przez ankietowanych za najważniejsze w życiu pierwsze miejsce – podobnie jak w przypadku społeczeństwa polskiego – zajmuje rodzina, którą wymieniło 52% badanych. W roku 2004 odsetek Polaków wymieniających rodzinę jako sens ich życia stanowił 70%, co w kontekście obowiązującego od lat tradycyjnego wzoru rodziny w zestawieniu z wynikami ostatnich badań może oznaczać zmianę świadomości młodych pokoleń w tym zakresie. Coraz częściej obserwuje się bowiem

⁹ Por. S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa 2000, s. 71–74.

¹⁰ Zob. dane GUS.

wzrost aprobaty dla związków partnerskich, rozwodów, urodzeń pozamałżeńskich, samotnego macierzyństwa czy ograniczenia liczby posiadanych dzieci¹¹.

Wartości związane z potrzebami afiliacji, do których należy zaliczyć miłość i przyjaźń, plasują się w hierarchii wartości życiowych deklarowanych przez szczecińską młodzież akademicką zaraz za rodziną. Łącznie zyskują one uznanie wśród 81% badanych, podczas gdy wyróżnienie ich jako najważniejszych wartości życiowych w 2004 roku deklarowało 54% Polaków. Młode pokolenia wydają się być bardziej wrażliwe na potrzeby związane z przynależnością i poczuciem uznania, w perspektywie czasu i nabywania kolejnych doświadczeń życiowych tracą one jednak na znaczeniu na rzecz innych wartości¹².

Bezpieczeństwo finansowe i życie bez większych trosk materialnych stanowiły w 2004 roku jedno z najistotniejszych wartości życiowych dla 22% Polaków. Także w opinii młodzieży akademickiej Szczecina pieniądze funkcjonują jako wartość życiowa, co deklaruje 14% badanych. Dysponowanie stabilnymi i dostatecznymi zasobami finansowymi zapewnia wysoki poziom życia, co z pewnością jest pożądanym modelem promowanym przez współczesne środki masowego przekazu. Wiek w znacznej mierze determinuje podejście do kwestii finansowych, które są nieco bardziej istotne dla osób młodszych¹³.

Tabela 1

Wartości życiowe badanej zbiorowości

Lp.	Wartości	Liczba wskazań	Odsetek*
1	2	3	4
1	rodzina	138	52,08
2	miłość	131	49,43
3	przyjaźń	83	31,32
4	uczciwość	45	16,98
5	pieniądze	37	13,96
6	zdrowie	27	10,19
7	wiara	24	9,06
8	praca	20	7,55
9	wykształcenie	20	7,55
10	szacunek	18	6,79
11	szczerłość	17	6,42
12	samorealizacja	16	6,04
13	dobro	11	4,15
14	szczęście	11	4,15
15	prawość	9	3,40

¹¹ Tradycyjny wzór rodziny oparty na stabilnym, długoletnim związku małżeńskim z wychowawczą funkcją potomstwa, wyróżniająca się macierzyńską rolą kobiet, w opinii Polaków ulega przeobrażeniu; zob. J. Szczepańska, *Kobiety i mężczyźni o podziale obowiązków domowych. Komunikat z badań*, Warszawa 2006; R. Boguszewski, *Kontrowersje wobec różnych zjawisk dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego. Komunikat z badań*, Warszawa 2008; K. Kowalczyk, *Postawy prokreacyjne Polaków. Komunikat z badań*, Warszawa 2010; N. Hipsz, *Zdrady i romanse. Komunikat z badań*, Warszawa 2011; N. Hipsz, *Polacy o romansowaniu – akceptują czy potępiają. Komunikat z badań*, Warszawa 2011.

¹² Osoby młode znacznie częściej deklarują uczucie zakochania czy aktywne uczestnictwo w święcie zakonanych niż starsi Polacy; zob. *Maj – miesiąc zakochanych Polaków*, TNS OBOP, Warszawa 2001, s. 14–15; *Polacy o walentynkach w 2001 roku*, TNS OBOP, Warszawa 2001, s. 7–8.

¹³ Zob. R. Boguszewski, *Co jest w życiu najważniejsze? Komunikat z badań*, Warszawa 2006, s. 7.

1	2	3	4
16	zabawa	9	3,40
17	honor	8	3,02
18	sprawiedliwość	8	3,02
19	zaufanie	8	3,02
20	hedonizm	7	2,64
21	wolność	7	2,64
22	odpowiedzialność	6	2,26
23	bezpieczeństwo	5	1,89
24	konsekwencja	5	1,89
25	lojalność	5	1,89
26	nadzieja	5	1,89
27	rozsądek	5	1,89
28	odwaga	4	1,51
29	ojczyzna	4	1,51
30	patriotyzm	3	1,13
31	wierność	3	1,13
32	inne	61	23,02
33	brak danych	39	14,72

* Odsetki nie sumują się, ponieważ istniała możliwość zadeklarowania więcej niż jednej wartości.

Źródło: badania własne.

Drugą z najważniejszych wartości życiowych wymienianych przez Polaków w 2004 roku – zaraz po rodzinie – małżeństwie, dzieciach, udanym życiu rodzinnym – było zdrowie własne i rodziny. Wskazywało na nie większość ankietowanych, którzy stanowili 67% wszystkich osób uczestniczących w badaniu. Zdrowie stanowi wartość życiową dla 10% młodego pokolenia szczecinian, co w kontekście szacowania ryzyka przez osoby niedoświadczone życiowo wydaje się być naturalnym zjawiskiem¹⁴. Nie bez znaczenia dla uznawania zdrowia za jedną z najważniejszych wartości życiowych pozostaje tradycyjny przekaz w relacjach codziennych oraz styl życia związany z epoką późnej nowoczesności.

Wiara w Boga i życie zgodne z wiarą dla 40% Polaków stanowiło w 2004 roku sens życia. Z kolei w opinii zaledwie 9% młodzieży akademickiej Szczecina wiara jest uznawana za wartość życiową. Niski odsetek uznania przez młode pokolenie szczecinian wiary za wartość życiową jest efektem wieloletnich tendencji¹⁵. Jednocześnie uznanie dla wartości religijnych wynikać może z przywiązania do tradycji będących następstwem socjalizacji w grupach pierwotnych.

W roku 2004 posiadanie pracy i stałego zatrudnienia uznawane było wśród 43% Polaków za wartość życiową; w przypadku młodego pokolenia szczecinian zostało to uznane za wartość życiową przez 8% respondentów. W ciągu ostatniej dekady zaobserwowano spadek poczucia zagrożenia wynikającego z możliwości utraty pracy – z 48% w 2001 roku do 35% w 2011 roku¹⁶. Stabilność dochodów oraz związane z nim poczucie

¹⁴ Zob. tamże.

¹⁵ Zob. tamże.

¹⁶ Zob. K. Wądołowska, *Ocena sytuacji na rynku pracy i poczucie zagrożenia bezrobociem. Komunikat z badań*, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2011, s. 8.

bezpieczeństwa ekonomicznego, podsypane przez obowiązujący w późnej nowoczesności styl życia, istotnie wpływają na postrzeganie pracy zawodowej jako wartości życiowej. Zdecydowana większość Polaków (91%) zgadza się ze stwierdzeniem, iż praca zawodowa nadaje sens życiu¹⁷. Wskazanie na pracę zawodową jako sens życia jest niewątpliwie podyktowane faktem, iż egzystencja jednostki w strukturze społecznej bez pracy zawodowej może powodować wykluczenie społeczne.

Zdobywanie wykształcenia i dokończanie się za sens życia uznawało w 2004 roku 20% Polaków. Dla szczecińskiej młodzieży akademickiej również wykształcenie jest wartością życiową, co deklaruje 8% badanych. Funkcjonowanie w ramach gospodarki rynkowej wymusza trend uzupełniania wykształcenia i podnoszenia kwalifikacji zawodowych ze względu na niestabilność miejsc pracy. Zdobywanie wyższego wykształcenia zapewnia znalezienie lepszej pracy, a przez to osiągnięcie wyższych dochodów. Warto pamiętać, iż pragmatyczny wymiar zdobywania wykształcenia nie musi być jednak modelem dominującym, lecz wartością autoteliczną.

Barwne życie towarzyskie, pełne rozrywek, przez 3% Polaków uznane zostało w 2004 roku za sens życia. Także 3% młodzieży akademickiej Szczecina tak uważa. Postawa hedonistyczna w młodym wieku wydaje się być naturalnym zachowaniem, zwłaszcza w perspektywie świadomości niedoszacowania ryzyka związanego z zachowaniami zaliczanymi do ryzykownych.

Zwrot ku wartościom postmaterialistycznym wśród szczecińskiej młodzieży akademickiej zdaje się być zjawiskiem odzwierciedlającym trendy zachodzące w całym społeczeństwie polskim, a także w innych społeczeństwach rozwijających się. Tego typu postawy nie powinny stanowić zaskoczenia wobec poprawy sytuacji materialnej w polskich gospodarstwach domowych¹⁸. Szczególnie wyraźne uznanie wartości postmaterialistycznych można zaobserwować u kobiet (R Pearsona = 0,165). Siłę tego związku statystycznego należy jednak uznać za słabą.

Uwagi końcowe

Przytoczone konteksty społeczne wraz z ich interpretacjami stanowią jedynie fragment możliwych analiz w zakresie procesów zachodzących w ramach systemów aksjo-normatywnych. Przyjęcie innej perspektywy teoretycznej może powodować odmienne niż przedstawione w niniejszym tekście wnioski.

Ujęcie systemów aksjo-normatywnych w szerszych kontekstach społecznych i teoretycznych stawia również pytanie nad ich zasadnością interpretacyjną. Liczba możliwych kontekstów wyjaśniających uznanie poszczególnych wartości życiowych wymaga pełnego poznania naukowego – konieczne jest zatem wykorzystanie metod jakościowych w celu uzyskania wiedzy na temat motywacji danej zbiorowości co do konkretnych wskazań.

Poszczególne wartości, wyróżnione przez jednostki stanowiące określoną grupę społeczną, tworzą ich otwarty zbiór. Wartości znajdujące się w tym zbiorze są poddawane nieustannym, wzajemnym relacjom, które polegają między innymi na: 1) transferze (odrzuconiu bądź internalizacji) – co wynika bezpośrednio z otwartego charakteru

¹⁷ Zob. R. Boguszewski, *Stosunek Polaków do pracy i pracowitości. Komunikat z badań*, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2011, s. 2.

¹⁸ Zob. K. Wądlowska, *Materiałny wymiar życia rodzin. Komunikat z badań*, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2011, s. 2.

zbioru wartości; 2) hierarchizacji (systematyzacji ze względu na stopień ważności) czy 3) kodyfikacji (segregacji ze względu na liczne kategorie).

Kodyfikacja wartości umożliwia porównywanie systemów wartości w ramach jednej grupy społecznej (kodyfikacja wewnątrzgrupowa) bądź wielu grup społecznych (kodyfikacja zewnątrzgrupowa). Kodyfikacja wewnątrzgrupowa odbywa się na podstawie danych uzyskanych z pomiarów tej samej grupy społecznej w różnym czasie. Z kolei kodyfikacja zewnątrzgrupowa dotyczy ustalenia podobieństw i różnic pomiędzy systemami wartości dwóch lub więcej zbiorowości. Rzetelna analiza porównawcza jest możliwa tylko i wyłącznie, jeżeli dysponuje się danymi bezpośrednimi (surowymi) lub jednakową klasyfikacją wartości (jednolitym systemem kodów).

Należy się zastanowić, czy wobec otwartego charakteru systemów wartości różnych grup społecznych, a także dostępnych podejść teoretycznych i interpretacyjnych istnieje możliwość wyróżnienia jednolitego systemu kodów, czy lepiej jest dokonywać analizy na podstawie danych surowych.

Jordan Klimek

Towards the postmaterialistic values. Report from the research of axiological-normative systems of students in the era of late modernity

Issues of value systems should be considered because of the broader social and theoretical contexts. This thesis is the background for the results presented in this text. Conclusions from the analysis, which are based on the perspective of the theory of late modernity and reflexive modernization ultimately suggest the polarization of the value systems of the test population in the direction towards traditionalism and postmodernism. Processes of global modernization significantly determine of particular value in certain collectivities developing country. Author's reflections also include the following important methodological conclusions: need to supplement the quantitative research to qualitative research to determine the motivation to identify the individual values of life and doubts about the possibility of codification of the out-group based on aggregated data.

Translated by Jordan Klimek